

בין תפקוד לתפקיד כלכלי: מקומם של יהודי אנגליה בכלכלת הממלכה בימי הביניים

Julie L. Mell, *The Myth of the Medieval Jewish Moneylender*,
I, New York 2017

אביה דורון, האוניברסיטה העברית בירושלים

פעילותם הכלכלית של היהודים באירופה מעסיקה היסטוריונים עוד למן המאה התשע עשרה. במסגרת תחום מחקר זה נבחן גם מקומו, תפקודו ותפקידו של היהודי כמלווה בריבית. משלח יד זה הפך במרוצת השנים לחלק בלתי נפרד מדימויו של היהודי באירופה ובמידה רבה אף ניתן לומר כי זהו דימוי הממשיך לעצב את האופן שבו נתפסת הפעילות הכלכלית היהודית עד ימינו. לדימוי זה קשר הדוק לתפיסה כי היהודים מילאו תפקיד כלכלי מיוחד ואף לא מידתי בהתפתחות הכלכלה האירופית. עם תפיסות אלו מנסה ג'ולי מל להתעמת בכרך הראשון של ספרה *The Myth of the Jewish Moneylender*, הן כאמיתות היסטוריות והן כנרטיב היסטוריוגרפי הממשיך לעצב את המחקר האקדמי בתחום, כמו גם את השיח הפופולרי על יהודים בכלכלה. מבחינה זו מצטרפת מל להיסטוריונים רבים כגון מיכאל טוך, ג'יאקומו טודסקיני ויוסף שצמילר המנסים למסגר מחדש את המחקר על מקום היהודים בכלכלה ביחס לשאר אוכלוסיית אירופה בימי הביניים, גם ביחס לתפקידם כמלווים בריבית, ובכך לבחון האם יש בסיס לתפקיד הכלכלי החלוצי שלעיתים מיוחס להם.¹

* כתיבת סקירה זו נתמכה במימון המועצה האירופית למחקר (European Research Council), כחלק מתוכנית המסגרת האירופית למחקר וחדשנות Horizon 2020 (הסכם מענק מחקר מספר 681507 grant).

1 בספרו *The Economic History of European Jews* עסק טוך ברמת השיבותם של יהודים במסחר, ובעיקר במסחר בין־אזורי, אך פחות בסוגיית ההלוואה בריבית, בה הוא עסק במאמרים אחרים. באמצעות ניתוח דפוסיים דמוגרפיים אל מול דפוסי פעילות כלכלית הראה טוך כי היהודים לא החזיקו במונופול בין־לאומי או בדומיננטיות מסחרית מסוג כלשהו, אלא פעלו כסוחרים ברמה הבינונית או הנמוכה, ורק באזורים גיאוגרפיים מסוימים. ראו: Michael Toch, *The Economic History of European Jews - Late Antiquity and Early Middle Ages*, Leiden 2013; idem, 'Jews and Commerce: Modern Fancies and Medieval Realities', *Il Ruolo economic della*

המשקל הרב המיוחס ליהודים בפעילות הכלכלית האירופית מבוסס לטענת מל על הסברה כי מעמדם כמיעוט שהיה מפוזר במרחבים שונים אך בעל קשרים בין-קהילתיים הוביל להצלחתם במסחר בין-אזורי. במהלך המאות האחת עשרה והשתיים עשרה, כך על פי הסברה, יהודים דווקא נדחקו מזירת המסחר הבין-אזורי, אך ניצלו את כישוריהם הכלכליים הייחודיים על מנת להתמחות ולשלוט בעסקי מתן הלוואות. התמחות זו סללה להם בתורה את הדרך להיות מקדמי המהפכה המסחרית. לצד העיסוק הנרחב בנרטיב ההיסטוריוגרפי הזה הספר משלב גם ניתוח היסטורי מבוסס מקורות במטרה לערער על היסוד האמפירי שעליו מושגת הנרטיב. בהתאם לכך הספר מחולק לשני חלקים, הראשון היסטוריוגרפי (הפרק השני והשלישי), הבוחן את התפתחות השיח שהעניק ליהודים בימי הביניים חשיבות רבה בהתפתחות הכלכלה תוך זיהויים המוחלט עם הלוואות בריבית, והשני היסטורי (הפרק הרביעי והחמישי), הבוחן האם היהודים אכן החזיקו בתפקיד משמעותי בתחום ההלוואה בריבית והאם יש בתשובה לשאלה זו להעיד על התפקיד הכלכלי המיוחד שיוחס להם. השילוב של ניתוח היסטורי מעמיק במסגרת ניתוח שיח היסטוריוגרפי יוצר זוויות התבוננות חדשות ומעניינות בנושא, ומוסיף נדבך עובדתי לחקר התפתחות הנרטיב. נוסף על כך, באמצעות ניתוח הסתירות ההיסטוריוגרפיות מעלה מל שאלות חשובות בדבר היחס ליהודים כמושא מחקר בראשית השיח המחקרי ודנה באופן שתפיסות אלו ממשיכות להדהד בעולם המחקר כיום. אך על מנת לדון בבסיס טענתה של מל כי היהודים לא החזיקו בתפקיד כלכלי חשוב כמלווים בריבית, ביקורת זו תעסוק בעיקר בחלקו השני של הספר, המתמקד בניתוח ההיסטורי, ותביא רק קווים כלליים לניתוח המפורט והמעמיק של השיח ההיסטוריוגרפי.

43-58, pp. (2000), *minoranze in Europa*, 31. לעומת ספרו של טוך טודסקיני ושצמילר עסקו באופן ממוקד בתפקיד היהודים כמלווים בריבית, ובעיקר בשאלת הדימוי השלילי שיהודים זכו לו במהלך ימי הביניים כמלווים בריבית. טודסקיני כתב על אודות תפיסות מוסריות ותיאולוגיות של הלוואה בריבית בחברה האירופית בימי הביניים, וכיצד במסגרת זו התפתחה התפיסה של היהודים כמלווים בריבית. ראו: Giacomo Todeschini, 'Christian Perceptions of Jewish Economic Activity in the Middle Ages', *Wirtschaftsgeschichte der mittelalterlichen Juden*, ed. Michael Toch, München 2008, pp. 1-16. באמצעות בחינת משפטו של מלווה בריבית יהודי במאה הארבע עשרה במרסיי הראה שצמילר כי יהודים מעולם לא זכו בבלעדיות בעסקי ההלוואה בריבית, או אפילו לתפקיד מרכזי במיוחד. ראו: Joseph Schatzmiller, *Shylock, Reconsidered: Jews Moneylending and Medieval Society*, California 1990.

בפתיחת הספר מל מזהה שתי סתירות היסטוריוגרפיות בסיסיות הנוגעות לתפיסת היהודים בתור מלווים בריבית. הראשונה היא סתירה בין המחקר ההיסטורי הכלכלי, שאינו מייחס חשיבות רבה לתפקיד היהודים בכלכלת ימי הביניים, לבין המחקר בנושא כלכלה יהודית. כשהיהודים הופכים למושא המחקר העיקרי, כך טוענת מל, הנטייה היא לייחס להם תפקיד מרכזי יותר בהתפתחות הכלכלה האירופית. הסתירה השנייה נוגעת לחקר האנטישמיות. בעבר תפיסת היהודי כמלווה בריבית תוארה כעולה בקנה אחד עם עליית גלים אנטישמיים בימי הביניים, בהקשר של תחרות כלכלית בין מיעוט נרדף לרוב השולט. אף שכיום מניעים תיאולוגיים הולכים ומקבלים מקום מרכזי יותר בהסברים לאנטישמיות בימי הביניים, לפי מל, אין בכך בכדי לערער על התפיסה שהשתרשה בדבר חשיבותו של היהודי כמלווה בריבית. לפיכך זיהויו המוחלט של היהודי כמלווה בריבית אינו רק חלק מהשיח על תפקידו הכלכלי ההיסטורי של היהודי, או אפילו על זהותו החברתית, אלא הוא נדבך חשוב בהבנת היחסים בין יהודים לנוצרים, ובעיקר בהבנת תופעת האנטישמיות. על בסיס זה טוענת מל כי נרטיב היהודי כמלווה בריבית התפתח לכדי מטא-נרטיב, שבמגבלותיו מתבצע הניתוח ההיסטורי, ועל כן הוא עצמו אינו נחקר. עם זאת, כפי שעולה מתיאורה את הסתירות הללו, בבואה לבחון את אותו מטא-נרטיב היא אינה מבחינה בין תפקידם של היהודים כמלווים בריבית כפי שהוא עולה מן המקורות לבין ההשפעה הכלכלית שנגזרה ממנו. חוסר הבחנה זה מוביל לשאלות מתודולוגיות ואמפיריות לגבי חלקו השני של הספר, שבו אדון בהמשך.

בפרק השני, הפותח את הניתוח ההיסטוריוגרפי, מל מזהה את תחילת התפתחות הנרטיב במהלך המאה התשע עשרה בגרמניה, כחלק מהדיון החברתי שעסק בשאלת האמנציפציה ליהודים והשתלבותם באומה הגרמנית. במסגרת זו דמויות מובילות באסכולה ההיסטורית הכלכלית הגרמנית, למשל וילהלם רושר (Roscher, 1817–1894), ורנר זומברט (Sombart, 1863–1941) ומקס ובר (Weber, 1864–1920), היו הראשונים לבסס את הנרטיב האמור בדבר תפקידם הכלכלי של היהודים, כחלק מתפיסתם כי תהליך ההתפתחות הכלכלי הוא תהליך לינארי בעל שלבים ברורים. במסגרת תהליך זה התפתחה החברה האירופית ממצב פשוט ופרימיטיבי לכדי מורכבות תרבותית. אף שחוקרים אלו בחרו לאפיין את ההתפתחות הכלכלית האירופית בצורות שונות, שלושם התייחסו ליהודים ולתפקידם כמלווים בריבית באופן ייחודי וראו בהם גורם 'ממסחר' המגשר בין שלבי ההתפתחות הכלכליים.

לאחר ביסוס תרומתה של האסכולה ההיסטורית הכלכלית לעיצוב הראשוני של נרטיב היהודי כמלווה בריבית בעל תפקיד כלכלי חשוב, עוברת מל בפרק השלישי לבחון כיצד נרטיב זה עוצב מחדש במהלך המאה העשרים בעקבות חוויות הגירה והשוואה. היא מזהה שלוש מגמות מרכזיות המתייחסות כולן למורשת של אותה אסכולה היסטורית כלכלית. את המגמה הראשונה, המתייחסת באופן ישיר לתיאוריות של האסכולה ההיסטורית הכלכלית, מייצג גידו קיש (Kisch, 1889–1985), שאימץ את הטענה בדבר התפקיד המרכזי של היהודים בכלכלת ימי הביניים ואף הרחיב אותה לכדי עיקרון התקף בכל עת ובכל סוג של כלכלה. חוקרת נוספת המדגימה מגמה זו היא טוני אולסנר (Oelsner, 1907–1979), שדחתה בתוקף את התפקיד המיוחד שהאסכולה ההיסטורית הכלכלית ייחסה ליהודים וראתה בהנחות היסוד של חוקרים אלו, ובעיקר באלו של רושר, תיאוריות מיושנות ושגויות. במסגרת המגמה השנייה אומנם לא היה יחס לתיאוריות של האסכולה ההיסטורית באופן ישיר, אך היא למעשה שללה את הבסיס התיאורטי והאמפירי למתן תפקיד מיוחד ליהודים בכלכלה. מגמה זו מיוצגת בעיקר על ידי רוברט לופז (Lopez, 1910–1986), שהתנגד לתדמית המסורתית הקדם-קפיטליסטית של זומברט וובר, וזיהה את המהפכה המסחרית בימי הביניים עם התפתחות הקפיטליזם (עמ' 100). המגמה השלישית שבה דנה מל מיוצגת על ידי קארל פולאני (Polanyi, 1886–1964), שמתוך גישה סוציאליסטית שלל את קיומה של מערכת שוק המסוגלת לאזן את עצמה, וטען שלכן לא ניתן להשתמש באותם כלים לנתח שווקים שאינם מבוססים על כלכלת שוק מודרנית (עמ' 112).

במסגרת בחינת שלוש מגמות הללו מל מייחסת חשיבות רבה לחוויותיהם האישיות של החוקרים כיהודים שנאלצו לברוח או להגר מאירופה, בשל המהפכה הקומוניסטית ומאוחר יותר בשל עליית הנאציזם. מל פונה לניתוח ביוגרפי מעמיק של החוקרים כדי להסביר מדוע רובם, כמהגרים שניסו להתערות בעולם חדש, בחרו שלא לעסוק באופן ישיר בנרטיב של היהודי כמלווה בריבית או להתעמת איתו, זאת על מנת שלא לזהות את עצמם כיהודים. בשל כך, מסכמת מל, יסודות הנרטיב שהניח רושר ולפיו היהודים היו בעלי יכולות כלכליות ייחודיות, נותרו שרירות וקיימות במחקר. אך בעוד שמל מספקת סיבות חברתיות וביוגרפיות לשאלה מדוע אותם חוקרים בחרו לייחס ליהודים תפקיד כלכלי מרכזי, הרי שהבסיס העובדתי והמקורות שעליהם הם התבססו, או אפילו השאלה מדוע כבר בימי הביניים היהודים נתפסו כמלווים בריבית, אינם זוכים להתייחסות מספקת, וייתכן שזה אף מעבר להיקף מחקרה. עם זאת היעדרן של

סוגיות אלו מותיר בעינין שאלות לגבי אופן התפתחות הנרטיב ובאיזה אופן הוא משקף את המקורות ההיסטוריים.

החלק השני של הספר עוסק בבסיס ההיסטורי האמפירי של נרטיב היהודים כמלווים בריבית באמצעות בחינת המקרה של יהודי אנגליה, הנתפסים במחקר כיהודים המעורבים ביותר בהלוואה בריבית באירופה לפני גירושם מאנגליה בשנת 1290. ניתן לקשור תפיסה זו לתהליך הצמיחה המואץ במנהל המלכותי באנגליה, אשר הוביל להמצאות רשומות רבות שבהן תיעוד של הלוואות, דיונים משפטיים על אודותיהן, מיסים (כולל כאלו שהוטלו באופן מיוחד על היהודים) וקנסות, ואף לקיומה של מחלקה שלמה באוצר המלכותי שיועדה ליהודים (Jewish Exchequer). גם בחלקו ההיסטורי של הספר ניתן לראות כי מרכזיותה של ההתפתחות ההיסטוריוגרפית של נרטיב המלווה בריבית בתפיסתה של מל משפיעה על האופן שבו היא מבצעת את הניתוח ההיסטורי, ומובילה לחוסר הבחנה בין עיסוקם של היהודים בהלוואות לבין תפקידם הכלכלי במסגרת עיסוק זה. ואכן, בבואה לבחון את הבסיס ההיסטורי לנרטיב, מעבר לשאלה העובדתית האם היהודים אכן החזיקו בתפקיד כלכלי מיוחד כמלווים, מל מזהה בשיח ההיסטוריוגרפי שתי טענות מרכזיות שבאמצעותן היא פונה לעסוק בבסיס העובדתי של הנרטיב. הטענה הראשונה, שעומת מתמודדת מל בפרק הרביעי, נוגעת לתפקידם הכלכלי הייחודי של היהודים, שהוביל אותם לשלוט במסחר בין־אזורי ומאוחר יותר בעסקי ההלוואה בריבית. מל מתעמתת עם טענה זו על ידי בחינת ההיתכנות הכלכלית של עיסוק נרחב במתן הלוואות בקרב האוכלוסייה היהודית, באמצעות ניתוח חלוקת המשאבים בקרבה. הטענה השנייה, שנידונה בפרק החמישי, היא באשר למעמד המיוחד שהעניקו שליטים אירופיים ליהודים בתור מלווים בריבית. לדברי מל יהודים הוצגו לעיתים כ'פרה החולבת המלכותית'. כך סיפקו שליטים ליהודים יכולת לעסוק בהלוואה בריבית ומידה כלשהי של הגנה ו'בתמורה' ניצלו את היכולות הכלכליות היהודיות כדי להעשיר את עצמם. בטענה זו דנה מל באמצעות בחינת שיעור התרומה היהודית לאוצר המלכותי, וכן באמצעות בחינת מעמדם המשפטי של היהודים באנגליה במאות השתיים עשרה והשלוש עשרה.

מל מסתמכת על מחקרים של רוברט סטייסי (Stacey), המראים באמצעות ניתוחים של רשומות המיסוי על היהודים כי רק אליטה קטנה מקרב האוכלוסייה היהודית באנגליה החזיקה בהון רב. כן היא מסתמכת על מחקריו של רובין מונדיל (Mundill), המדגימים כי היהודים היו מעורבים במסחר ולא רק בהלוואה בריבית בעשורים האחרונים לפני

גירושם מאנגליה (עמ' 154). בהתבססה על סטייסי מל משתמשת ברשומות מיסים כדי לנתח את חלוקת המשאבים בתוך האוכלוסייה היהודית. על היהודים הוטלו מיסים ייחודיים ונפרדים, שבהם מל דנה גם בהקשר של מעמד המשפטי של היהודים. אולם בדומה למיסוי הכללי המס על היהודים התבסס על נכסים ניידים, ואנשים עם שווי נכסים ניידים מתחת לרף מסוים היו פטורים מתשלום.² בשל המגבלות שרשומות אלו מציבות - מאחר שהן מספקות מידע רק על החלק באוכלוסייה היהודית שלא היה פטור מתשלום - מל מספקת הקשר רחב לניתוח ובוחרת לנתח את גלי המיסוי שעבורם מצויות הרשומות המלאות ביותר. היא עושה זאת במרווחים של עשרים עד שלושים שנים, מאז ייסוד תיבת ההלוואות במהלך שלטונו של ריצ'רד הראשון ועד למס הגדול שהוטל על היהודים בתחילת שלטונו של אדוארד הראשון.

מל מצליחה להוכיח כי רוב היהודים חיו בעוני, תוך שהיא דנה בקשיים המתודולוגיים שרשימות המס מציגות באשר ליכולת לאמוד באופן מדויק את ההכנסות של האוכלוסייה היהודית. בעזרת ניתוח דומה של רשומות מס של האוכלוסייה הכללית היא מראה כי חלוקת ההון בקרב הקהילה היהודית לא הייתה שונה מזו שבקרב האוכלוסייה העירונית הנוצרית. ניתוח רשומות המס מראה כי מעל 75 אחוז מהאוכלוסייה היהודית החזיקה בפחות מ-25 אחוז מההון שבקהילה. למעשה מל מצליחה לזהות אליטה של תשע משפחות ששילמו כ-80 אחוז מסכום המס. כיוון שהיהודים היו אחראים על ביצוע ההערכה לגבי שיעור המס שעל כל חבר בקהילה לשלם, וכיוון שמיסים אלו שולמו כמעט במלואם, מל מעריכה כי הנתונים משקפים במדויק את חלוקת ההון בקרב הקהילה היהודית. לפיכך רוב האוכלוסייה היהודית לא הייתה בעלת אמצעים מספקים על מנת לעסוק בהלוואה, אם רצתה לעסוק בכך. את המידע מרשומות המס מצליבה מל עם תעודות מתיבות ההלוואות המלכותיות מלינקולן ומקיימברידג' המתוארכות לשנת 1240 לערך, המאששות כי בערך 70 אחוז מהאוכלוסייה היהודית לא החזיקה בהלוואות בעשר השנים שקדמו לבחינת תיבות ההלוואות (עמ' 194). כך מראה מל כי הריכוזיות שאפיינה את חלוקת המשאבים אפיינה גם את עסקי ההלוואה - 10 אחוזים

2 במובן זה ניתן לראות ברשימות המיסים מאנגליה דמיון לרשימות המיסים בפרזי בסוף המאה השלוש עשרה וראשית המאה הארבע עשרה, שגם בהן הוטלו המיסים על בסיס הכנסות ולא כללו את המעמד העני שלא היה באפשרותו לשלם, כמו אוכלוסיות אחרות שהיו פטורות מתשלום. ראו: Hercule Géraud, *Paris Sous Philippe Le Bel – Des Documents Originaux et Notamment D'après Un Manuscrit, Contenant Le Role de La Taille Imposée Sur Les Habitants de Paris En 1292*, Paris 1837.

מהמלווים שהחזיקו במעל 50 אחוז מההלוואות. ניתוח זה מאשש את הסברה שעלתה מניתוח חלוקת המשאבים בקרב הקהילה היהודית כי רוב היהודים אכן לא עסקו בהלוואה בריבית, ושהייתה אליטה מצומצמת ועלי-אזורית שעסקה בהלוואה בריבית כמקצוע. כך מחזקת מל את מסקנותיו של רוברט סטייסי, שגם הוא זיהה ריכוז משאבים אדיר בקרב האליטה היהודית האנגלית דרך רשומות המס בשנים 1241-1242.³

עבור מל מסקנות אלו הן עילה מספקת להפריך את הטענה כי ליהודים היה תפקיד מיוחד כמלווים בריבית, ולהסיק מכך כי הם לא החזיקו בתפקיד כלכלי חשוב. אולם משום שמל מבצעת את הניתוח ההיסטורי בעיניים היסטוריוגרפיות ואינה מבחינה בין פעילותם של יהודים כמלווים בריבית לבין תפקידם הכלכלי בכללותו, ההתייחסות למידע שהמקורות מעלים לוקה בחסר. בעוד שמל מצליחה באמצעות מגוון רחב של מקורות ותוך מודעות לקשיים המתודולוגיים הרבים בביצוע ניתוח כמותי שכזה להציג תמונה מרתקת על חלוקת המשאבים בקהילה, מידע זה מאפשר רק להעריך את השיעור האפשרי של העוסקים בהלוואה בריבית מתוך הקהילה היהודית. עם זאת מידע זה אינו מציב תשובה מספקת באשר לתפקיד הכלכלי שהאליטה היהודית העשירה מילאה בחברה הכללית, חשיבות שאכן עולה מהמקורות שמל דנה בהם. למשל, מל מציינת שבתביבת ההלוואות בלינקולן ובקיימברידג' רוב המלווים לא התגוררו בעיר, דבר המעיד על הימצאותם של מלווים מקצועיים שעסקיהם גלשו מעבר לגבולות מקום מגוריהם (עמ' 194). תופעה זו מרמזת דווקא על היקף פעילות רחב של אותם מלווים מקצועיים. מעבר לכך, מבין המלווים בשתי הערים ניתן לזהות את שמותיהם של היהודים העשירים ביותר באנגליה.⁴ הכוח הריכוזי שאליטה יהודית זו רכשה באזורים נרחבים דווקא מרמז שהיה להם תפקיד כלכלי חשוב למדי ביחס לשיעורם באוכלוסייה הכללית.

נוסף על כך, בעוד שהניתוח מתייחס לכמות ההלוואות שניתנו וכמה מהן ניתנו על ידי אותם אנשים, הוא אינו מספק מידע לגבי שווי ההלוואות האמורות, מלבד אלו של היהודים העשירים ביותר, שלגביהם מזכירה מל שכמות ההלוואות אינה תואמת בהכרח

3 במס הגדול של 1241-1242 סטייסי זיהה עשרה אנשים ששילמו מעל 75 אחוז מסכום המס, ושלושה ששילמו מעל למחציתו. ראו: Robert Stacey, 'Royal Taxation and the Social Structure of Medieval Anglo-Jewry: The Tallages of 1239—1242', *Hebrew Union College Annual*, 56 (1985), pp. 175-249.

4 מבין היהודים העשירים צוינו אהרון ולאון מיורק (Aaron and Leo of York), אהרון לה בלונד (Aaron le Blund) ויעקב ומשה קרספין (Jacob and Mosse Crespin).

את שווי ההלוואה. מל מביאה כדוגמה את אהרון מירוק שהיה קשור בתשע הלוואות בלבד בקיימברידג', ששוויין עלה על שווי 107 הלוואות שנתנו המלווים המקומיים הבולטים ביותר. אולם מל אינה מתייחסת למשמעות הנרחבת של ריכוז משאבים זה (עמ' 205). כל הנתונים הללו מחזקים את הסברה כי אותה אליטה יהודית עשירה דווקא החזיקה בכוח כלכלי משמעותי ביותר. סברה זו גם עולה ממחקרו של סטייסי, שציין כי עד שנת 1241 הקהילה היהודית שלטה בכ־200,000 מארק בנכסים נזילים, סכום השווה לכשליש המטבע במחזור בממלכה. צבירת הון זו הציבה את הקהילה היהודית באנגליה כקהילה היהודית העשירה באירופה. יתר על כן, סטייסי טען כי נדמה שהיהודי העשיר ביותר בקהילה היהודית האנגלית, אהרון מירוק, היה האדם השני העשיר ביותר באנגליה, כשלפניו רק המלך.⁵ לא ניתן לשער שהצטברות הון שכזאת בקרב אליטה מצומצמת, שהייתה חלק מאוכלוסיית מיעוט דתי, לא שיקפה כוח ותפקיד כלכלי חשוב.

בפרק החמישי מתמודדת מל עם החלק השני של הטיעון ההיסטוריוגרפי, שנוגע לתפקוד היהודים כ'פרה החולבת המלכותית'. על מנת לבחון את הבסיס העובדתי לטענה ששליטים סיפקו ליהודים הגנה כדי לסחוט מהם כספים, מל בוחנת את עושרה הכללי של הקהילה היהודית ואת מעמדה המשפטי. היא מביאה מגוון רחב של סימוכין להפרכת טענה זו מבחינת מעמדם המשפטי של היהודים כצמיתים ישירים של המלך, ואילו את חשיבותם הכלכלית לכתר היא בוחנת בעיקר באמצעות רשומות מיסים. בהקשר זה ארצה לעסוק בניתוחה המרשים של סוג המיסוי שהוטל על היהודים, וכיצד זה העיד על מעמדם הכלכלי והמשפטי. המיסוי על היהודים ניתן כהיטל של סכום מסוים ללא הסכמת הקהילה, ולא כמס מוסכם שהוא אחוז מנכסים ניידים כמו זה שהוטל על האוכלוסייה העירונית החופשית. אך כדי להראות שבפועל המיסוי לא היה שונה באופן מהותי בין היהודים לאוכלוסייה העירונית שבמחיצתה הם חיו, מל בוחנת את תדירות המיסוי על היהודים וכן את אופן ההערכה והגבייה של המס. כך מצליחה מל להראות כי סוגי מיסוי שונים היו חלק ממארג משובלל של הכנסות מלכותיות, ואף שהמיסים שהוטלו על היהודים נבדלו מהמיסוי על האוכלוסייה העירונית החופשית, שני סוגי המיסוי חלקו מאפיינים רבים. בין אלה ניתן למנות את תהליך המשא

Robert Stacey, 'The English Jews under Henry III', *The Jews in Medieval Britain: Historical, Literary, and Archaeological Perspectives*, ed. Patricia Skinner, Rochester 2003, pp. 41-54.

ומתן בין ראשי הקהילה ושלטונות המס, שדמה לתהליך הטלת המיסוי בהסכמה על האוכלוסייה העירונית החופשית, אף שבמקרה של המס על היהודים הוא הוטל עליהם ללא הסכמתם (עמ' 240). נוסף על כך, מל מזכירה כי המס על היהודים נבדל מהמס הכללי גם משום שניתן היה לגבות אותו לא רק בדרך של השתלטות על נכסים, אלא גם על ידי השתלטות על חובות שנוקפו לזכות יהודים מלווים נוצרים (עמ' 159). מל אומנם מזכירה שעובדה זו הייתה מרכזית ביצירת ההערכות המוגזמות ביחס לכמות ההלוואה היהודית, אך מסבירה כי זה היה הליך משפטי נפוץ במחלוקות כספיות גם בקרב האוכלוסייה הכללית ובקרב שליטים. עם זאת נותרת השאלה מדוע הליך זה היה אפשרי ככלי מיסוי רק בקרב האוכלוסייה היהודית.

המשך הפרק עוסק בחלקן של הכנסות המיסוי על היהודים בכלל ההכנסות המלכותיות, וכיצד אלו נוהלו. על מנת לאמוד את תרומת היהודים לאוצר המלכותי מל מנתחת את רשומות הקבלות באוצר המלכותי ממיסוי על יהודים, אותן היא משווה לסכום ההוצאות המלכותיות בכל שנה. את האומדן היא מבצעת על בסיס רב-שנתי כדי למנוע מצג לא מאוזן בשנים שבהן היו מיסים כבדים במיוחד. לפי רשומות אלו התרומה של המיסים והקנסות על היהודים לכלל האוצר המלכותי הייתה 5-11 אחוזים. מל רואה בכך הוכחה שהיהודים לא סיפקו הכנסה גבוהה מספיק כדי להיות חלק חשוב בהכנסה המלכותית. נוסף על כך המיסוי שהוטל על היהודים טופל בצורה דומה למיסוי הכללי, על ידי נציגי הקהילה ברמה המקומית שעסקו בטיפול המנהלי, החל מהערכת הנכסים ועד להוצאה לפועל של התשלומים. לדעת מל אלו הן הוכחות לכך שהיהודים היו חלק בלתי נפרד ולא ייחודי מהמערכת הכלכלית האנגלית. אך מאחר שמל עצמה מסבירה כי היהודים העשירים והמשפיעים היו אלה האחראים על הוצאת המס לפועל מטעם המלך, שוב נותרת פתוחה שאלת מעמדם וחשיבותם של אותם יהודים עשירים. גם כאן מל אינה דנה בתפקיד הכלכלי הממשי של אותם יהודים, שאכן היו חלק מהאליטה הכלכלית של אנגליה, ומסתפקת בהצגת טיעונים המתקשרים לנרטיב ההיסטוריוגרפי. נוסף על כך, כאשר מביאים בחשבון כי היהודים היו אחוז זעום מהאוכלוסייה באנגליה, ומתוך כלל האוכלוסייה היהודית היה זה מיעוט קטן ששילם את רוב המס, תרומה של 5-11 אחוזים מכלל ההכנסה המלכותית מחזקת את הסברה כי האליטה היהודית הייתה בעלת מעמד וחשיבות בכלכלה האנגלית.

לסיכום, מל פותחת את ספרה בכך שהיא מנסה 'להילחם בתחנות הרוח' של מיתוס היהודים כמלווים בריבית (עמ' 1) ומציבה לעצמה מטרה להפריך את הנרטיב

ההיסטוריוגרפי של היהודי המלווה בריבית כבעל תפקיד כלכלי מרכזי בהתפתחות הכלכלה האירופית. לצורך כך מתחקה מל אחר יסודות הנרטיב מן המאה התשע עשרה ועד לאמצע המאה העשרים. היא מראה כיצד בשל זהות החוקרים ונסיבות חייהם רובם לא התעמתו באופן ישיר עם התפקיד החשוב שיוחס ליהודים בהתפתחות הכלכלה האירופית. לאחר מכן היא מוכיחה שהיהודים לא היו מלווים בריבית באמצעות מה שהיא מזהה כיסודות המיתוס, אך לא בהכרח באופן שאכן מספק הוכחות היסטוריות חזקות דיין שהיהודים לא החזיקו בתפקיד כלכלי בולט. בעיקר ניכרת חוסר ההבחנה בין רמת השתתפותם של יהודים בתחום ההלוואה בריבית, או תפקודם של יהודים בכלכלה, לתפקיד הכלכלי שאלו שעסקו בתחום מילאו בהתפתחות הכלכלית באנגליה, דבר שהוביל לכך שהבסיס העובדתי לנרטיב למעשה לא הופרך במלואו. בעוד שבהחלט ניתן וחשוב לבקר נרטיב זה, שביסודותיו האנטישמיים והפילושמיים עוסקת מל באופן נרחב, ייתכן שדרושה הפרדה ברורה יותר בין הביקורת על התפתחות הנרטיב ההיסטוריוגרפי לבין הניתוח ההיסטורי האמפירי. עם זאת, בעוד שמל מצהירה שהניתוח ההיסטורי נועד רק כדי למסגר את הדיון ההיסטוריוגרפי, דווקא חלק זה של הספר מעלה תובנות ושאלות מעניינות ביחס לחיי היהודים באנגליה במאות האחת עשרה עד השלוש עשרה. לדוגמה, מל מבצעת פילוח של אחוז הנשים משלמות המיסים מקרב כלל משלמי המיסים היהודים, ומראה כי משקי בית נשיים היו עניים יותר באופן יחסי. מה היו הנסיבות שבהן נשים נרשמו כמשלמות המיסים, ולא היו פטורות מתשלום מיסים? נוסף על כך, מה היה טיב היחסים בין האליטה היהודית העשירה לכלל הקהילה היהודית? מה היו הקשרים שהתפתחו בין האליטה היהודית לבין האליטה הנוצרית שעדימה היא קיימה קשרים כלכליים? מה היו הגורמים שהביאו לתנודות בריכוז ההון בידי האליטה היהודית? במובן זה הניתוח של מל מספק קרקע פורייה להמשך בחינת תפקידם ומעמדם הכלכלי של יהודי אנגליה, ויש לצפות לכרך השני של הספר ולעיונה במעמדם הכלכלי של יהודי מערב ומרכז אירופה.